

Opponensi vélemény Demetrovics Zsolt „Viselkedési addikciók: spektrumszemléleti kutatások” c. akadémiai doktori disszertációjáról

Demetrovics Zsolt azt a célt tűzte ki, hogy megkísérli a korábban külön-külön kezelt egységes viselkedési addikciókat, másszóval „problémás” viselkedési mintákat egységes elmélet keretében értelmezni. Disszertációjában hat addikciót helyez spektrumba, melyek között látszólag nincs semmi kapcsolat. Revelatív módon bizonyítja, hogy a vizsgált addikciók – melyek közül a szerencsejáték függőség szerepel egyetlenként az elismert diagnosztikus rendszerekben- gyökere lélektanilag és neurobeiológiailag közös. Hat kutatást mutat be. Mindegyik kutatás egy-egy viselkedési addikcióval, illetve problémakörrel foglalkozik. Vizsgálatainak tárgyát a problémás internethasználat. A problémás online (számítógépes vagy video-) játék, a szerencsejáték függőség, a testedzés függőség, a munkafüggőség és a kényszeres vásárlás képezi.

A vizsgált jelenségek felsorolásából is látszik, hogy Demetrovics Zsolt vizsgálatai a modern társadalom mindennapi életében gyakorta előforduló, epidemiológiai szempontból nagy terjedési potenciállal rendelkező jelenségekre vonatkoznak. A szerző műve komoly segítség azoknak, akik célja a felsorolt jelenségek pontosabb megismerése, tünettanának leírása, a közöttük való kapcsolatok feltárása. Különös értéke a disszertációnak, hogy minden egyes jelenség esetében kifejleszt és alkalmaz mérőszközöket, validálja azokat, leírja és elkülöníti azokat, miközben megbecsüli azok elterjedtségét.

A szerző hatalmas empirikus apparátust mozgat meg. Összesen kilenc nemrég elvégzett vizsgálat eredményeit mutatja be. A kilenc vizsgálat igen eltérő volumenű. Van közöttük két országos reprezentatív felmérés. Az egyiket a lakosság körében előforduló addiktológiai problémák feltárása végett 2007-ben végezték, a másikra 2011-ben került sor, amikor is a fiatalok alkohol-és egyéb drogfogyasztási szokásait mérték fel nemcsak Magyarországon, hanem Európa más országaiban. Három, lényegesen kisebb vizsgálat eredményeiről is szó esik. Ezeknek a vizsgálatoknak a tárgya a problémás internethasználat volt. Kuriózum, hogy a kérdőív rövid változata kínai populáción került validálásra. A többi vizsgálat egy-egy viselkedési addikció speciális populáción történt, alaposabb szemügyre vételét tűzte célként maga elé. Az online játékok, a testedzés függőség, a szerencsejáték és a kényszere vásárlás volt ezeknek a vizsgálatoknak a tárgya.

A disszertáció szerkezete logikus, világos és egyszerű. Az első, rövid fejezet ismerteti a célkitűzést. A második fejezet tárgya a szűken vett szakirodalom bemutatása. Hollander és Wong már a múlt század 90-es éveiben felvetették, hogy az addikciós spektrum részeinek tekinthető zavarokat az obszesszív-impulzív értelmezési tengely mentén érdemes szemlélni. A megközelítés érdekessége, hogy látszólag ellentétes pólusokról van szó, hiszen a kompulzivitás a kockázatkerüléshez köthető, az impulzivitásra a kockázatkeresés a jellemző. Blum és munkatársai munkásságát jellemezve Demetrovics a genetikai és neurobiológiai háttér szerepét emeli ki a jutalomhiányos tünetegyüttes kapcsán megjelenő addikciók keletkezésében és fennmaradásában. Griffith volt az, aki az elsők között kezdett viselkedési addikciókról beszélni. Demetrovics Zsolt disszertációjának érdeme, hogy a kezdeti kezdeményezéseket megerősíti, s rendszeres, azonos szempontok alapján bonyolított vizsgálatokkal bebizonyítja, hogy az addikciók heterogenitása mögött alapvető etológiai hasonlóságok találhatók. Ez a felismerés hatalmas távlatokat nyit a terápia, a megelőzés és az addikciókkal kapcsolatos társadalmi és közpolitikai diskurzus résztvevői számára. A fejezetben a szerző minden egyes tárgyalt jelenségek kör esetén megvitatja a definícióval kapcsolatos kérdéseket, felveti a mérési problémákat, kitér az epidemiológiai összefüggésekre.

Különösen fontos, hogy tárgyalja a más pszichiátriai tünetekkel és állapotokkal kapcsolatos együttjárást.

A hat bemutatott tárgykört követi a harmadik fejezetben a saját vizsgálatok bemutatása. A megértést könnyíti, hogy az empirikus részek messzemenően követik az elméleti részek logikáját. A disszertáció szíve a negyedik fejezet, ahol a szerző bemutatja eredményeit. Új eredmény, hogy a problémás internethasználat mind közvetett mind közvetlen módon negatív összefüggést mutat a testképpel való elégedettséggel. Az online játszás kapcsán a szerző feltáró vizsgálatot végzett. Felhívja a figyelmet arra, hogy az online játékok kapcsán fennálló kockázatok mellett figyelembe kell venni, hogy „ezek az alkalmazások alapvető és valós szükségleteket elégítenek ki a modern társadalmi feltételek mellett” (222.o). A szerző országos reprezentatív mintán nyert adatok alapján elsőként kutatta a testedzés függőséget, melyről megállapítja, hogy ez a viselkedési zavar nem gyakori, ugyanakkor jellegzetesen modernizációs pszichológiai tünet.

A szerencsejáték függés a testedzés függéssel ellentétben elterjedtebb, s főleg férfiakat érint. Különösen jól sikerült a munkafüggőség leírása. Ennek a zavarnak a paradoxona, hogy végül is munkaképességhez vezet. A kényszeres vásárlást felmérő kérdőív 19 tételén a szerző, elsőként, feltáró faktoranalízist végzett.

A kiterjedt empirikus vizsgálatok eredményei megerősítették a szerző kiinduló hipotézisét, miszerint a viselkedési addikciók két meghatározó háttér változója a kényszeresség és az impulzivitás.

Az ötödik fejezet összegzi az elért eredményeket, melyek sorában kiemelendő a megfelelő mérőeszközök kialakítása és adaptálása. A standard mérőeszközök lehetővé teszik a disszertáció tárgyául választott, társadalmi szempontból nagy kockázatokat magukban rejtő jelenségek rendszeres vizsgálatát, monitoringját és trend elemzését. Az egyes addikciók tüneti jellemzői esetében a szerző nagy átfedést tapasztalt a diagnosztikai modellekben, s ez nyilván a terápiás modellekre is kell hasson.

A disszertáció innovatív jellegénél fogva nem adhatott végleges képet a vizsgált jelenségekről. A szerző jól látja, hogy a megválaszolatlan kérdések és a megoldatlan feladatok számosabbak mint az elért eredmények. Elengedhetetlen a létrehozott eszközök klinikai mintákon történő tesztelése. Fontos tisztázni a határt, melynek átlépését követően az orvos, a pszichológus segítsége nélkülözhetetlen. A kulturális és társadalmi különbségek elemzése is hátra van.

A kritikai megfontolások javarészt a disszertáció újdonságával kapcsolatosak, s egyáltalán nem kisebbítik a disszertáció jelentőségét. Ha ez a disszertáció nem születik meg, kritika sem lenne .

A kritikai megfontolások elméleti és empirikus szempontok alapján vethetők fel.

(1) A disszertáció gondolati anyaga sokat nyerhetne, ha a szerző a vizsgált jelenségeket interdiszciplináris keretbe ágyazná. Kézenfekvő a filozófiai antropológiai adta gondolati lehetőségek beemelése a gondolatmenetbe. Nietzsche, Marx, Heidegger, Gehlen művei írják le a sajátosan emberi teret, melyben nincsenek eredendő határok. Az addiktív zavarok az ember eredendő nyitottságával együtt járó jelenségek, s a szerző által feltárt kompulzivitás-impulzivitás tengely a nyitottság terheitől való szabadulás kétféle módja, az egyik a szabadság minimalizálása, a másik a szabadság maximalizálása. A kettő között tűnik az élet élhetőnek,

de nem mindig, s nem mindenkinek. Freud „A mindennapi élet pszichopataológiája” c. művében zseniálisan ráértett a kompulzivitás-impulzivitás tengely jelentőségére (XI. fejezet, Kombinált tévceselexmények)

A szerző nem veszi figyelembe a network hatásokat. A vizsgált addikciók társas térben jelentkeznek, s feltehető, hogy a problémás viselkedés az adott viselkedést mutató személy társas hálózatának zavaival is összefüggést mutathat.

Ezen a ponton lenne érdemes a szerzőnek a szociológiai szemlélet alkalmazása. Disszertációjába maga is részese a társadalmi konstrukciónak, mely által az addikciók láthatóvá, elhatárolhatóvá és kezelhetővé váltak. Ez az eljárás általában véve is, minden más társadalmivá tett jelenség esetében jellegzetes, s érdemes volna erre reflektálni. Berger és Luckmann, Foucault mutatják az irányt, amerre el lehetne mozdulni. Közelebbről nézve, a szociológia deviancia és anómia tárgyú klasszikus szerzőit is érdemes volna figyelembe venni, mint Durkheim, Merton, Becker. A magyar szerzők között Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Buda Béla, Pataki Ferenc műveit említem.

Termékeny lehetne az „internetre költözött társadalom” anómiás potenciáljának a számbavétele, mely az online játék addikció megértéséhez további segítséget nyújt, s kiterjeszthetné a vizsgálatot a kényszeres vásárlás és a munka függőség irányában, melyek mindegyik online is létezik már.

(2) A lehetséges módszertani kifogások sorában említem a survey és kérdezés egyoldalúságait, melyeket a szerző is lát, de nem reflektál rájuk. Az önbeszámoló alapuló adatok megbízhatósága és érvényessége kétes, különösen ha társadalmilag tabu témával kapcsolatosak. Érdemes lenne olyan megfigyelési eszközök alkalmazása, amelyek révén valós idejű, valós adatokra épülő adatbázisok hozhatók létre. Barabási Albert László „Villanások” c. könyvében említi egy japán kutatást, mely a vizsgálati személyek csuklójára rögzített gyorsulásmérők adataira alapozva mutatta ki a depressziót. A megoldás kulcsa a mozgások skálafüggetlen eloszlástól való eltérés. (Barabási, 2010. Villanások. -261.o.) Minél inkább eltért a kísérleti személyek kézmozgása a skálafüggetlen mintázattól, annál inkább jellemző volt rájuk a szorongás. Feltehető, hogy a kompulzivitás-impulzivitás is hasonló, a skálafüggetlen eloszláshoz képest szaggatottabb, vagy „betonba merevített” mintát eredményezhet.

Demetrovics Zsolt disszertációja úttörő kutatást tükröz, melynek eredményei új utakat nyitnak a viselkedési addikciók vizsgálatával foglalkozó kutatók számára, s ígéretes lehetőségeket kínálnak a viselkedési addikciók megelőzésével, kezelésével, a visszaesések kivédésével foglalkozó gyakorlati szakemberek számára. Ritka, hogy ennyire egybeessen az akadémiai és a közpolitikai szempont. A disszertáció művé formálása azonban még várat magára. Jelenlegi változatában sem lehet semmi kétség aziránt, hogy Demetrovics Zsolt a disszertációban bemutatott kutatásainak hiteles és új eredményeket hozott létre, amelyek okán javaslom a disszertáció nyilvános vitára való kitűzését, és a Bíráló Bizottság által történő elfogadását.

Budapest, 2014 április 16.

Dr.Csepeli György

A szociológiai tudomány doktora